

Людмила МИНДОВА¹

**Крилете на пеперудата.
Християнството и тоталитаризмът в белетристиката
на Ана Бландиана и Теодора Димова**

Резюме

Статията сравнява две белетристични книги на румънската писателка Ана Бландиана и на българската писателка Теодора Димова. Както става ясно в хода на анализа, книгите показват много сходства в начина, по който представят „тоталитарния опит“. В тези художествени произведения ние можем да видим как чрез детската гледна точка авторките успяват да открият различни решения във времена на криза и мъчителни обстоятелства. По блестящ естетически начин Бландиана и Димова демонстрират неограничените възможности на литературата да предоставя спасение дори в трагичните инциденти, да сочи дори и в края – рая.

Ключови думи: християнство; тоталитаризъм; антиототалитарна литература; сравнително литературознание; балканистика; екзистенциална психотерапия

Abstract

The Wings of the Butterfly.

Christianity and Totalitarianism in Ana Blandiana's and Teodora Dimova's fiction

The article compares two fiction books by the Romanian author Ana Blandiana and fellow Bulgarian writer Teodora Dimova. As the analysis reveals the books share a lot of similarities in their approach to the “totalitarian experience”. In these literary works, we can see how through the child's viewpoint the two female writers show different solutions in times of crises and harrowing circumstances. In summary, Blandiana and Dimova demonstrate in a brilliant aesthetic way the endless possibilities of literature to find salvation even in tragic accidents, and an exit from exile.

Keywords: Christianity; totalitarianism; antitotalitarian literature; comparative literature; Balkan studies; existential psychotherapy

Макар и в по-широк контекст, тук ще се спрем само на две произведения от румънска писателка и българска писателка, писани с около 40 години дистанция помежду им. Разказите и новелите от сборника *Имитация на кошмар* на Ана Бландиана, които през 2019 г. в превод на Румяна Л. Станчева са публикувани на български в издателство „Панорама“, се появяват в Румъния през 1977 г. (цикълт *Четирите годишни времена*) и през 1982 г. (цикълт от 11 разказа *Проекти за миналото*). В годината, в която тази безспорно антидогматична книга на Бландиана

¹ **Liudmila MINDOVA** [Людмила МИНДОВА] graduated in Slavic Philology from Sofia University “St. Kliment Ohridski” and received a Master's degree in 1998 and a PhD degree in 2006. She is the author of three collections of poems and two monographs on South Slavic literatures: *The Voice of the Baroque. Ivan Gundulić and the Croatian Baroque Norm* (2011) and *The Other Ithaca. On the Literary Home* (2016). In her translation, many books by Yugoslav and Post-Yugoslav writers have been published into Bulgarian. Liudmila Mindova is currently an associated professor at the Institute for Balkan Studies & Centre of Thracology (Bulgarian Academy of Sciences) and a part-time lecturer at Sofia University. Her scientific research is in the field of comparative literature, South Slavic literatures, cultural semiotics, and cultural studies.

заживява и своя български живот, в България е публикуван романът на Теодора Димова „Поразените“. За нас – въпреки различните поетики на двете книги – едновременното им разглеждане е провокирано не само от майсторското представяне на срещата на човека със злото в историята, но и защото отварят темата за комунистическия терор към духовния и интелектуалния елит. Темата за насилието на комунистическите режими срещу интелектуалците не е нова за литературата. Особено след края на Студената война библиографията по темата нарасна главоломно. За нас сравнението е интересно, тъй като съпоставя две на пръв поглед твърде различни повествователни стратегии, но по една обща тема, която в крайна сметка се оказва в основата на впечатляващите сходства на равнището на смисъла и символизациите.

Самата Ана Бландиана, която е родена на 25 март 1942 г. в Тимишоара с рожденото име Отилия Валерия Коман, има силно сродство и по поетическа природа, и по дисидентска съдба с българката поетеса, преводачка и писателка Блага Димитрова (1922-2003). Бландиана, която е дъщеря на преследван от комунистическия режим свещеник, прекарал години като политически затворник заради своя духовен сан и заради етичните и политическите си възгледи, пише по разнообразен начин за своето детство на дете на „народен враг“² в своята белетристика, есеистика и лирика. След 1989 г. читателят има възможност да се запознае далеч по-подробно с многобройни документи и свидетелства за престъпленията на комунизма срещу личността и обществото, но както литературната теория отдавна е забелязала, вероятно тъкмо цензурата и забраните на тоталитарната власт се оказват особено благодатни за създаването на талантлива и въздействаща литература. Това особено добре личи в белетристичните сборници на Бландиана. Тъкмо специфичната магическо-реалистична поетика на нейната белетристика, съществуваща сякаш на границата на действителността и съня, успява да създаде художествен модел на описание на злото, който е особено рядък и затова изключително ценен. Нека споменем, че дори при цялата тази пределна езоповска завоалираност на сблъсъка на човека с неприятното лице на историята, характерна за новелите на румънската писателка, цензурата на Чаушеску регистрира ироничните и критични послания срещу режима и първоначално спира публикуването на сборника *Проекти за миналото*. Книгата все пак излиза през 1982 г., когато авторката е удостоена с престижната Хердерева награда. Впрочем литературата познава немалко други

² Вж. за това повече в: Станчева, Румяна Л. Ана Бландиана в няколко вълшебни сюжета. В: Бландиана, Ана. *Коридори с огледала*. Подбор и превод от румънски Румяна Л. Станчева. София, Балкани, 2005, 5-13. [Stantcheva, Roumiana L. Ana Blandiana v nyakolko valshebni syuzheta. V: Blandiana, Ana. *Koridori s ogledala*. Podbor i prevod ot rumanski Roumiana L. Stantcheva. Sofia, Balkani, 2005, 5-13].

подобни случаи, когато само благодарение на международна намеса е спасена съдбата на писатели, художници, музиканти...

Макар че родената през 1960 г. Теодора Димова е с около двацетина години по-млада от румънската писателка и за разлика от нея освен към белетристичното, има повече предпочитания не към лирическото, а към драматургичното писане, двете представяни тук произведения за тоталитарното зло ги доближават съществено, като ни позволяват да изведем на преден план родства, които иначе едва ли биха направили особено впечатление. Макар да не е като Бландиана дъщеря на преследвана и съдена от комунистическата власт интелектуална и духовна личност, Теодора Димова е дъщеря на ярка фигура от творческия и интелектуален елит от буржоазните времена. Писателят Димитър Димов (1909-1966) има вече безспорно присъствие и признание в литературните кръгове по времето, в което приключва Втората световна война, и съдбата на цял свят и родната му страна е променена рязко. Читателите са познали белетристичната му дарба от романите *Поручик Бенц* (1938) и *Осъдени души* (1945), когато през 1946 г. започват да излизат първите откъси от прочутия шедевър на този писател, романът *Тютюн* (1951), това истинско предизвикателство пред идеологическия прочит, принудил писателят да създаде втори, редактиран според вкуса на цензурата, вариант на романа. Макар че Димитър Димов не е изпратен на лагер като други български творци, подобно на Бландиана още през детството си Теодора Димова е станала свидетел на насието срещу мислещите другояче от позволеното.

Преди появата на белетристичните си сборници Ана Бландиана е придобила известност със своята лирика, а както и самата тя обича да се шегува: „Станах известна като забранен поет, преди да стана известна като поет“ (Бландиана 2005: 5). Преди публикуването на *Поразените* Теодора Димова вече е придобила известност със своите драматургични текстове, поставяни в различни театри в страната и чужбина, и особено с романовите си произведения, сред които отличените: *Майките* (получил през 2006 г. наградата за източноевропейска литература на *Kulturkontakt*), *Марма*, *Мириам* (наградата „Христо Г. Данов“ през 2010 г.), *Влакът за Емаус* (наградата за проза на портал „Култура“ през 2014 г. И *Поразените*, най-новият роман на Теодора Димова, е отличен с престижна национална награда – наградата на „Перото“ през 2020 г.

Макар че за разлика от Бландиана, Теодора Димова не открива християнството от дете, тя е сред съвременните български автори, които – подобно на белетриста Деян Енев и поета Калин Михайлов – например имат ясно разпознаваеми религиозни позиции. Със своята рубрика в портал „Култура“ години наред Теодора Димова по талантлив и фин начин споделя своите

естетически, етични и граждански възгледи, които по-късно събира и публикува в книгите *Четири вида любов* (2014) и *Ороци* (2015). Нека тук споменем и една от най-новите ѝ книги с християнски есета *Зове овцете си по име* (2018). Тук, в есето *Не мога да живея без Теб* авторката разкрива своя личен опит на откриване на Христос в собствения ѝ живот. Ще си позволя един по-дълъг откъс, тъй като той е ценен не само заради религиозната тема, но и изобщо заради битието на книгата и Словото в описваната епоха:

До трийсетата си година четях редовно в Народната библиотека.“ – пише в есето на Теодора Димова, което по-нататък продължава – „Всъщност почти всички от моето поколение четяхме в Народната библиотека, защото достъпът до книгите преди 89-а беше ограничен и общо взето, труден. (...) И така – чаках в просторната читалня поръчаната книга, отдавна не си спомням коя. И вместо нея пристигна – „Нашата вяра“. (...) От отегчение я отворих, започнах да прелиствам, после се зачетох внимателно. (...) Това беше много, много преди 89-а година. Удивителната случка в библиотеката остави дълбок отпечатък в съзнанието ми. Но нямаше с кого да споделя случилото се, защото в онова време за Христос и Църквата никой не говореше. Имаше идеологическа „желязна завеса“ и вътре в комунистическата държава. (Димова 2018: 243)

Есето на Теодора Димова описва с вълнение и майсторство незабравимия за всеки християнин начин, по който Бог му се открива. И същевременно с деликатен жест напомня, че тъй като Бог е Слово, Той има и разнообразни неведоми пътища и езици, чрез които да направи това. Тук навлизаме в териториите на чудото, където – напомня авторката – не можеш да пристъпиш без чувство за святост и свян. Защото, казва в това свое есе Теодора Димова, Бог е вездесъщ, Той е Присъствие, Той е. (Димова 2018: 243-246).

Тъкмо в зоната на чудото, което за едни е място на вдъхновение и върховен смисъл, а за други – на разколебаване и безсмисленост, за едни – на откриване на същинската вяра, за други – на суеверие или дори безнадеждност; тъкмо в сърцевината на вълшебното и фантастичното книгите на Бландиана и Теодора Димова се засрещат по удивително. Макар че го правят по различен начин, и при двете Бог говори езика на чудото. Реално всички разкази и новели от сборника *Имитация на кошмар* на Ана Бландиана представя фантастични сюжети. Те като че ли са обединени в голяма степен именно от своя неподражаем балкански кръстопътно-мистериен реализъм, „брат-близнак“ на латиноамериканския магически реализъм на Маркес, Борхес, Карпентер, на френския сюрреализъм, на средноевропейския кафкиански литературен свят на

ужаса, на руските, съветски и постсъветски словесни вакханалии в прозата на Гогол, Булгаков, Пелевин, Сорокин, Ерофеев и пр. В коя друга балканска естетика можем да открием тази чудна фантастичност, бликаща от всяка страница на Бландиана – в драмите на Йонеско, в културологичните и митопоетически анализи на Мирча Елиаде, в прозата на Йордан Радичков, Вера Мутафчиева, Никос Казандзакис, Исмаил Кадаре, Яшар Кемал... Творците и произведенията са толкова много, че си заслужава да цитираме думи на самата Ана Бландиана за фантастичното. Във финалния разказ *Черквата призрак* (който по оригинален начин се заиграва с готическата поетика) Бландиана изговаря един важен признак за своята белетристика: „Съществуват толкова видове фантастично, та не е учудващо, че някои от тях могат да минат понякога за реалност. Самата реалност от време на време арогантно разширява границите си и тогава зоните на напрежение остават – за години, за десетилетия и дори за цели векове – двусмислени, с несигурна принадлежност“ (Бландиана 2019: 331).

Във *Въведение във фантастичната литература* Цветан Тодоров обръща внимание тъкмо на тази, да я наречем, *иманентна несигурност* на литературата изобщо, която фантастиката подчертава: „Така се обяснява двусмисленото впечатление, което ни оставя фантастичната литература: от една страна, тя е квинтесенцията на литературата, доколкото присъщото на всяка литература оспорване на границата между реално и нереално е неин експлицитен център. От друга страна обаче, тя е само пропеедвтика към литературата: борейки се с метафизиката на всекидневния език, тя му вдъхва живот и трябва да тръгва от езика, било то и за да го отрича.“ (Тодоров 2009: 143).

Като че ли и самото заглавие на книгата на Ана Бландиана *Имитация на кошмар* представлява коментар върху границите на реалното и нереалното, на онова, което без колебания определяме като литература, и на другото, за което сякаш не знаем измислица ли е или реалност. А книгите и на Бландиана, и на Теодора Димова са същевременно художествена реабилитация не просто на чудесното и вълшебното в съвременността, но и на самата религиозна мяра, на мярата на вярата.

И Димова, и Бландиана в тези две свои книги описват срещата с ужаса в историята. Въпросът как да се говори за злото е същностен за литературата, защото тя сякаш от самото начало на появата си е била най-често глас на онеправдания, глас на надеждата за всички онези, за които извън света на книгите надежда няма. Очевидно е, че заглавието *Имитация на кошмар* представлява артистичен коментар към един от най-постоянните въпроси в литературната теория

за това дали тя е или не е отражение, дали е подражание или имитация на действителността. Реалността на злото е така абсурдна в самата си същност, че тя може да бъде описана само чрез абсурд – сякаш казват и румънската, и българската авторка.

„Фантастичното не е обратното на действителното, то е само по-изпълнено със значения представяне на реалността“ (Бландиана 2019: 36) пише в *Скъпи плашила*, втората част от новелата *Четиригодишните времена* Бландиана. Именно *Скъпи плашила* като че ли е един от най-мощните автокоментарни текстове от книгата по отношение на зоната на страха, на чувството за заплаха и невъзможност за бягство от кошмара на историята. Това не само е един от стигащите до най-висока точка на фантастичност текстове от сборника, но и блестящ литературен образец за сферите на тайната. „Хайде да се правим на кръстове“ – възкликва едно дете в края на предишния откъс от тази новела, а в *Скъпи плашила* тази екзистенциална обреченост на кръста я виждаме в пресечната точка на пролетта и смъртта, на раждането в самия център на тлението и преходността, наред гробищата. Точно тук е описана изумителната фантастична сцена с говорещите деца-цветя, които „разцъфтяват“ наред „тревистия разгул“ и „абстрактната заплаха“ – нека си послужим с тези прекрасни метафори от самия текст на Бландиана, които най-красноречиво показват онова друго измерение на кръста, което християнството ни открива две хилядолетия – не трагичното му проявление като място на умирането и поражението, а като център на същинската победа чрез това поражение, чрез тази неповторима саможертва. Защото тъкмо на Великден поздравът, с който християните си честитят този най-голям празник, е „Христос воскрес из мъртвих, смъртию смърть поправ и сущим во гробех живот даровав“.

Във времената на злото, в самия „епицентър на плашилата“, Ана Бландиана създава своята великолепа фантастична проза, която, освен всичко друго, е ярко свидетелство за „триумфа на твореца“ (като в заглавието на книгата на Цветан Тодоров за творците от годините на най-жестокия терор в Съветския съюз), за победата в поражението. Ако тук прекрачим към романа на Теодора Димова, няма как да не се запитаме можело ли е изобщо да не напише този свой роман? Четейки есето ѝ *Не мога да живея без Теб*, вече далеч по-трудно бихме могли да повярваме, че не е можела. Защото книгата *Поразените* е *par excellence* книга за изпитанията на вярата ни, а какво друго е срещата на човека с лицето на смъртта, на злото! И само по пътя на вярата може да се напише краят на това есе, в което Теодора Димова разказва едновременно за своята съкровена среща с Бог, както и за знаковата роля, която една книга на руския митрополит Антоний

Сурожки има в тази среща: „Денят, в който Бог отсъства, когато мълчи – това е началото на молитвата. Не когато имаме да кажем много неща, а когато се обърнем към Бога с думите: „Не мога да живея без Теб, защо си толкова жесток, защо мълчиш?“ – цитира тези думи на руския митрополит Теодора Димова и продължава – [т]ова познание, което или трябва да намерим, или да умрем – то ни кара да проникнем до мястото, където ще се озовем в Присъствието. Ако се вслушаме в това, което сърцата ни знаят за любовта и копнежа, и не се уплашим от отчаянието, ще открием, че победата винаги е неговата друга страна.“ (Димова 2018: 246)

Имитация на кошмар и Поразените говорят, казано другояче, за това Присъствие чрез неговата опака страна, чрез неговото отсъствие.

Да се върнем отново на мястото, което Словото и книгата имат в двете произведения, за да припомним впечатлението си, че тъкмо чрез издигането на двете писателки до фундаментални културни символи призовават читателя да преосмисли за самия себе си границите между буквалността и метафората, между баналното и възвишеното. Тук е особено знаков фрагментът за есента *Спомени от детството* от новелата *Четиригодишни времена* на Ана Бландиана. Тъкмо тук авторката описва по ярко метафоричен начин ареста на баща си и затова не е случайно, че гонението срещу духовника, срещу човека, чийто най-висок дълг е съхранението на Словото, е показано чрез символиката на библиотеката, на книгата. Отивайки в командировка до друго населено място, за да вземе за библиотеката, където работи, пакет с книги, разказвачката на тази история попада в хипнотично пространство на границата на избледняващите спомени от своето минало и трудно обозримото си настояще.

Мирисът на стари книги, който изпълва тази служебна командировка, този безкраен лабиринтен и лавинообразен склад за книги, тъкмо този мирис като хипнотично звънче призовава духа на детството. Поначало цялата книга на Бландиана е изпълнена с разнообразни аромати, но в този откъс „мирисът на стари книги“ е с най-специален статут: „Чудно защо – едва сега си давах сметка колко е чудно – всичките тези блага с различен аромат и, разбира се, силно миризливи не бяха оставили никаква следа в обонятелната ми памет – всичко, което все още си спомням, е силният, властващ и всеобхватен мирис на книги.“ (Бландиана 2019: 110)

И точно с този неповторим мирис на стари книги, носещ се от страната на детството, идва и мирисът на загубата. От безкрайно дългите и витиевати книжни коридори читателят неусетно е върнат назад към миризмите в първия фрагмент от новелата „Параклисът с пеперуди“. В тази новела, която със своята въвеждаща позиция всъщност „отключва“ българското издание, пред

читателя се откриват някои от основните символни кодове в книгата, които без значение дали ще бъдат разпознати като религиозни – каквито безспорно са – са общи за юдеохристиянската цивилизация, за културното несъзнавано, обитаващо литературното пространство. Новелите от тази книга на румънската авторка се появяват по време на атеистична цензура и точно това вероятно засилва още повече фантастичните стратегии. Фантастичното, с други думи, е чудесно открита поетическа техника на дистанциране от „политическия Хадес“ – едновременно от неговата неестетичност и „зловонието му“ (*Параклисът с пеперуди* настойчиво сочи на читателя, че „зловонието“ е „сигнал и претекст за излизане от къщи“ (Бландиана 2019: 9), но в крайна сметка и от цензурата му. Впрочем сред „политическите зловония“ в този новелистичен сборник е и самият образ на пеперудите, по-точно тяхната идеологическа злоупотреба и деградацията им във времената на държавния атеизъм. Защото *Параклисът с пеперуди* описва житейски контекст, в който – чрез думите на един от героите – „За пеперуди ми е припарило на мен“ (Пак там, с. 25).

Религията, вярата, безсмъртието на душата – това е табуто, което Бландиана успява да промъкне през цензурата чрез езика на магичното и фантастичното. Пеперудите тук са своеобразен „сигнал за излизане от къщи“, предчувствие за предстоящо нещастие подобно на зловонието. Те са образ на паметта и забравата едновременно, културен код, който цензурата на Свръхзаза потиска, табуизира, стреми се да отгласне в зоните на забравата, а несъзнаваното напротив – постоянно припомня и възкресява. Всъщност фантастичното и несъзнаваното тук говорят един и същ език – езикът на свободата, който в случая с Бландиана е език на литературата. Преднамерено невинната и наивна поза на разказвача, който е изумен, че сякаш единствен в „своята история“ не знае какво са пеперудите³, се оказва изключително ценна стратегия в „този разказ с неочакван край“. Пеперудите са „тайна“, част от „хаоса от забравени от мен неща“ (с.17), „те не са естествени, къде си виждала ти пеперуди през февруари“ (Пак там, с. 25)... Тези и още много други цитати насочват вниманието към това, че пеперудите са символ на несъзнаваното. Те са образът, който осъществява връзката между миналото, между света на детството, от една страна, и настоящето на забраните и цензурата, от друга. Пеперудите са най-яркият образ на свободния език на фантастичното, който поетесата Бландиана избира и в поезията, и в прозата си.

³ „Но тогава може би те всички знаеха повече от мен за пеперудите, може би те всички бяха в разбирателство с пеперудите“ (Бландиана 2019: 27).

Съвсем в стила на сатиричната фантастика и антиутопията *Параклисът с пеперуди* завършва не как да е, а „кошмарно“. Както в началото „зловонието“ е „сигнал за излизане от къщи“, в края на новелата зловонието посреща героинята при нейното завръщане. Оказва се, че образът на пеперудата е вътре, в дома. Духът на несъзнаваното е излязъл от бутилката и както го може само фантастиката, размества тотално границите и представите за реалността. Параклисът – без значение какъв и доколко реален – изплува от забравата, забраненото християнство възкръсва, пеперудите рисуват мелодични витражи заедно със снежинките през февруари. У дома този „танц на несъзнаваното“ рязко приключва с образа на огромната пеперуда в устата на домашната котка, препращайки така дискретно към един прочут руски литературен котарак – Бегемот от Булгаковия „Майстор и Маргарита“.

Да погледнем сега на образа на пеперудата във финалния фрагмент от тази новела на Бландиана – *Спомени от детството*. Тук посегателствата на тоталитарната власт над човешката личност са показани още по-ярко и символът на пеперудата придобива още по-трагични измерения. Същевременно, разбира се, е демонстрирана и неговата амбивалентност, защото пеперудата умира, но и възкръсва от пепелта на собствената си смърт. Затова и неслучайно посегателството срещу бащата свещеник е показано чрез образа на пеперудата и изгаряните книги. Покъртителната сцена, в която при вестта за арестуването си бащата започва да чете трескаво, „в ускорено и безнадеждно четене“ (Пак там, с. 120), книгите от огромната си библиотека и страница по страница, една след друга да ги изгаря, да ги хвърля в огъня, е последвана от образ, който като че ли представлява неповторима квинтесенция на цялата книга: „Жарта пуска още веднъж пищните си огнени езици, след което се усмирява, скрита под фината, нематериална като пеперудено крило пепел от последните листове, вкаменени в тази измамна и разкошна архитектура на смъртта“ (Пак там, с. 122).

Чрез своя жест бащата се опитва безмълвно да предупреди своето семейство, че тези, които убиват хора, ги убиват заради истината. Тяхната цензура е срещу книгата, срещу човека и срещу Бога едновременно. Бащата изгаря книгите си, защото не иска да попаднат в ръцете на убийците и защото по този начин се опитва да предпази близките си. Тези изгорени книги обаче възкръсват фантастично в своята „проекция в бъдещето“, когато героинята едва ще успява да си проправи път през „коридорите от книги“ в библиотечния склад.

Книгите изгарят, човешките съдби са премазани, но в крайна сметка от жарта възкръсват „пеперудите на спомена“ и както виждаме, пеперудените крила се оказват един от водещите

образи в тази книга, която чрез средствата на магичното и фантастиката говори за забранения от тоталитарната власт свят на душата.

В романа на Теодора Димова като че ли изказът и самата стилистика изглеждат дистанцирани от фантастичното и магическото. В на пръв поглед суров и на моменти стигащ до натурализъм реализъм Димова върви в друга плоскост – въвежда чудото сякаш незабелязано и почти битово *in medias res*. На чудото при Димова не му трябва метафорите и иносказателния изказ. Тя, напротив, показва абсурдността на самия бит, на самата буквалност. И като че ли нещото, което като автор Димова винаги търси, това е изменението в психиката на героя. Тоест тук чудото е показано не толкова чрез символа, колкото в самите движения на мисълта и душевността на героите.

Съществената разлика в книгите на двете авторки е именно в поетическите им похвати, в техните стилистики, но впечатляващо е, че дори при този контраст има очевидно съсредоточаване върху знакови топоси на интелектуализма и духовността в епохата на тяхното отрицание. Тук апропо е мястото да отворим дума за един ценен в полето на съвременните изследвания върху антитоталитарната литература текст от литературната ни изследователка и преводачка на Ана Бландиана – статията на Румяна Л. Станчева „Българско литературно свидетелство за резилианс в концлагера“ (Станчева 2019). В своя текст, посветен на знакова книга за българския тоталитарен опит – романът *Куциян* (1995) на Йордан Вълчев – Румяна Л. Станчева предлага оригинален изследователски подход. Въвеждането на психотерапевтичния инструментариум и четенето на антитоталитарните литературни или биографични стратегии през средството на „резилианса“ дава възможност за откриване на действително богата палитра от психологически и естетически модели на действие. Чрез „резилианса“, който Румяна Л. Станчева демонстрира в мемоарната и фикционална проза на известния български концлагерист, може да се открие много за пътищата, по които човекът се справя при срещите си със злото в живота и в литературата. Чрез тази перспектива може да се открият немалко страни и от загадката за границите между „кошмара“ и „имитацията на кошмара“. Или казано с думите от романа *Поразените* на Теодора Димова: „Беше сън и не беше сън. Беше наяве и не беше наяве“ (Димова 2019: 191). А тези думи са изговорени от знаков герой в романа, от „детето“, което двамайсет години по-късно осмисля тези необозрими събития с нереална реалност – Александра, с чиито „мемоарни“ фрагменти завършва романовото повествование. Тъкмо Александра е „детето“ от този „роман за три жени и едно дете“, както четем на задната корица на книгата. Романът, в

който всички са „поразени“ от тоталитарната машина и са оставени на безмилостното „чувство за заразата, която опустошава по пладне“ – чувство, което тъкмо чрез този стих от Давидовия псалом Теодора Димова неслучайно ни припомня в книгата си.

За Теодора Димова е характерен интересът към изкушенията и пораженията в човешкото ни ежедневие. *Поразените* развива това нейно писателско призвание, което по същността си е лечителско, защото тази проза не е самоцелна в представянето на човешките слабости, а съвсем открито изпълнена с хуманизъм, състрадание и истинска обич към човека; в желание неговата немощ да се опише до точката, в която вече се съзира божественият отпечатък на тази немощ, до мига, в който поражението се превръща в безусловна победа. Така е и в *Имитация на кошмар* на Ана Бландиана.

Забележителни са сходствата между двете книги. Поразяващи са примерите за сходен „резилианс“ при двете, дори и в техниките им на откриване на „детската маска“. В белетристичния сборник на Бландиана детската перспектива е водеща като елемент от споменатия вече „ефект на пеперудата“. В романа *Поразените* на Теодора Димова детската гледна точка също сякаш е съзнателно показана „от птичи поглед“. От дистанцията на времето. Детството е безвъзвратно отминало като изгубения рай (дали случайно бабата на Александра – това дете-разказвач – се казва Райна, особено като имаме предвид препратките в романа към убийството на Райко Алексиев?), но сякаш в гоголевско-кафкиански маниер и двете книги загатват, че раят не спира да се завръща постоянно, че е скрит дори и в края. Загатват и това, че макар и не под формата на пряка компенсация за преживените загуби, поразените имат все пак утеха и това е утехата на възкръсващата вяра подобно на Черквата призрак, изплуваща в края на книгата на Ана Бландиана. Или подобно на възкръсналата „ведра детска усмивка“ върху лицето на мъртвата баба в последното изречение от романа на Теодора Димова.

Да си позволим накрая да повторим още веднъж, че двете четени паралелно тук книги на двете авторки показват по блестящ художествен начин онова, което Виктор Франкъл, австрийският невролог и психиатър, който след преживения личен опит в хитлеристките концлагери Освиенцим, Кауфферинг и Тюркхайм става основоположник на екзистенциалната психотерапия със своята публикувана през 1946 г. книга *Човекът в търсене на смисъл*. Затова да приключим тук с цитат от една друга негова книга – *Лекарят и душата. Основи на логотерапията и екзистенциалната анализа*, която развива още по-напред неговата теория: „в екзистенциалната анализа излиза на бял свят смисълът на страданието, страданието се оказва

съществено за живота. Страданието, нуждата спадат към живота така, както съдбата и смъртта. Никое от тях не може да бъде отделено от живота, без да се разруши неговият смисъл.“ (Франкъл 2011: 125).

Библиография

Бландиана, Ана. *Коридори с огледала*. София, Балкани, 2005. [Blandiana, Ana. *Koridori s ogleдала*. Sofia, Balkani, 2005].

Бландиана, Ана. *Имитация на кошмар*. София. Панорама, 2019. [Blandiana, Ana. *Imitatsia na koshmar*. Sofia. Panorama, 2019].

Бурова, Ани. *Литературата и фрагментаризираният свят*. Типология на процесите в чешката литература от 90-те години на XX век. Полемии, дискусии, манифести. Щрихи към типологическия прочит на посттоталитарните литератури. София, Парадигма, 2014. [Burova, Ani. *Literaturata i fragmentariziraniyat svyat*. Tipologia na protsesite v cheshkata literatura ot 90-te godini na XX vek. Polemiki, diskusii, manifesti. Shtrihi kam tipologicheskia prochit na posttotalitarnite literaturi. Sofia, Paradigma, 2014].

Димова, Теодора. *Зове овцете си по име*. София, Сиела, 2018. [Dimova, Teodora. *Zove ovtsete si po ime*. Sofia, Siela, 2018].

Димова, Теодора. *Поразените*. София, Сиела, 2019. [Dimova, Teodora. *Porazinite*. Sofia, Siela, 2019].

Дойнов, Пламен. *Литература на случаите. От „Тютюн“ до „Хайка за вълци“*. София, Сиела, 2017. [Doynov, Plamen. *Literatura na sluchaite. Ot „Tyutyun“ do „Hayka za valtsi“*. Sofia, Siela, 2017].

Елдъров, Светлозар. *За истината и свободата. Към темата „Агентите на ДС във ВАК“*. Лична позиция. <<https://balkanstudies.bg/bg/novini/arhiv/4-nauchna-deinost/33-za-istinata-i-svobodata.html>>, достъпно на 03.05.2021. [Eldarov, Svetlozar. *Za istinata i svobodata. Kam temata „Agentite na DS vav VAK“*. Lichna pozitsia. <<https://balkanstudies.bg/bg/novini/arhiv/4-nauchna-deinost/33-za-istinata-i-svobodata.html>>, dostapno na 03.05.2021].

Лилков, Вили, Христов, Христо. *Бивши хора по класификацията на Държавна сигурност*. София, Сиела, 2017. [Lilkov, Vili, Hristov, Hristo. *Bivshi hora po klasifikatsiyata na Darzhavna sigurnost*. Sofia, Siela, 2017].

Кирова, Милена. *Критика на прелома. Нови явления и посоки в българската литература от края на XX век*. София, Университетско издателство „Св. Кимент Охридски“, 2002. [Kirova, Milena. *Kritika na preloma. Novi yavlenia i posoki v balgarskata literatura ot kraya na XX vek*. Sofia, Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kiment Ohridski“, 2002].

Колева, Даниела. *Памет и справедливост. Лични спомени и публични разкази за комунизма*. София, Сиела, 2020. [Koleva, Daniela. *Pamet i spravedlivost. Lichni spomeni i publichni razkazi za komunizma*. Sofia, Siela, 2020].

Станчева, Румяна Л. Ана Бландиана в няколко вълшебни сюжета. В: Бландиана, Ана. *Коридори с огледала*. Подбор и превод от румънски Румяна Л. Станчева. София, Балкани, 2005, с. 5-13. [Stantcheva, Roumiana L. Ana Blandiana v nyakolko valshebni syuzheta. V: Blandiana, Ana. *Koridori s ogleдала*. Podbor i prevod ot rumanski Roumiana L. Stantcheva. Sofia, Balkani, 2005, s. 5-13].

Станчева, Румяна Л. *Българско литературно свидетелство за резиланс в концлагера*. – *Дзяло. е-списание в областта на хуманитаристиката X-XXI в.* год. VII, № 15, 2019. <http://www.abcdar.com/magazine/XV/20_Rumyana%20L.%20Stancheva.pdf>, достъпно на 03.05.2021. [Stancheva, Roumiana L. *Balgarsko literaturno svidetelstvo za rezilians v kontslagera*. – *Dzyalo. e-spisanie v oblastta na humanitaristikata X-XXI v. god.* VII, № 15, 2019. <http://www.abcdar.com/magazine/XV/20_Rumyana%20L.%20Stancheva.pdf>, dostapno na 03.05.2021].

Тодоров, Цветан. *Въведение във фантастичната литература*. София, Сема РШ, 2009. [Todorov, Tzvetan. *Vavedenie vav fantastichnata literatura*. Sofia, Sema RSh, 2009].

Тодоров, Цветан. *Тоталитарният опит*. Т. I-II. София, Изток-Запад, 2015. [Todorov, Tzvetan. *Totalitarniyat opit*. Т. I-II. Sofia, Iztok-Zapad, 2015].

Тодоров, Цветан. *Триумфът на твореца. Революцията и творците. Русия: 1917-1941*. София, Изток-Запад, 2019. [Todorov, Tzvetan. *Triumfat na tvoretsa. Revolyutsiyata i tvortsite. Rusia: 1917-1941*. Sofia, Iztok-Zapad, 2019.].

Франкъл, Виктор. *Лекарят и душата. Основи на логотерапията и екзистенциалната анализа*. София, Лега Артис, 2011. [Frankl, Viktor. *Lekaryat i dushata. Osnovi na logoterapiyata i ekzistentsialnata analiza*. Sofia, Lege Artis, 2011].

Чернокожев, Вихрен. *Антитоталитарната литература през 60-те-80-те години на XX век*. – *Дзяло. е-списание в областта на хуманитаристиката за българистични изследвания в периода X-XXI век*. год. II, № 2, 2014. <<https://www.abcdar.com/docs/magazine/2/Chernokozhev.pdf>>, достъпно на 03.05. 2021. [Chernokozhev, Vihren. *Antitotalitarnata literatura prez 60-te-80-te godini na XX vek*. – *Dzyalo. e-spisanie v oblastta na humanitaristikata za balgaristichni izsledvania v perioda X-XXI vek*. god. II, № 2, 2014. <<https://www.abcdar.com/docs/magazine/2/Chernokozhev.pdf>>, dostapno na 03.05. 2021].

Чернокожев, В., Кунчев, Б., Сугарев, Е. *Антитоталитарната литература: Преодоляване на тоталитарния манталитет*. София, Издателски център „Боян Пенев“, 2009. [Chernokozhev, V., Kunchev, B., Sugarev, E. *Antitotalitarnata literatura: Preodolyavane na totalitarnia mantalitet*. Sofia, Izdatelski tsentar „Boyan Penev“, 2009].